

26. In: Nadas Péter: MINOTAURUS. Jelenkor, Pécs, 1997. 337.
 27. Lásd: A HELYSZÍN ÓVATOS MEGHATÁROZÁSA. In: Nadas Péter: HÁTORSZÁGI NAPLÓ. Jelenkor, Pécs, 2006. 5.
 28. Dunajcsik Máttyás: MIHEZ KEZDJÜNK LÜBECK NÉLKÜL? – NADAS PÉTER: HÁTORSZÁGI NAPLÓ. In: *Kalligram*, 2007. április.
 29. Nadas Péter: ÉVKÖNYV: EZERKILENC SZÁZNYOLCVANHÉT, EZERKILENC SZÁZNYOLCVANNYOLC. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
 30. In: *Elet és Irodalom*, 2005/44.

Dunajcsik Máttyás

SZEREPAZAVART

*Borgos Anna: Portrék a Másikról
(Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn)
noran, 2007. 411 oldal, 3499 Ft*

Három múlt századi értelmiségi nő életútját, szerepkonfliktusait s megküzdési stratégiáit firkészi új művében a tudós Borgos Anna. Pszichobiográfiai vizsgálódásának három hősnőjét – legalább névről – minden többé-kevésbé kiművelt emberfő ismeri: a magyar irodalomtörténet s az irodalmi legendárium máig őrzi a literátorfeleségek, Török Sophie, Harmos Ilona és Böhm Aranka emlékezetét. Igaz, most is, akár csak életük során, a férjeiktől jócskán beárnyékolva, a kultuszok elhagyhatatlan mellékalakjaiként. Ilyesformán mindhármuk emlékezete döntően a nagy társra referál, a néhai férjet jellemzi, sőt voltaképpen még a személyes ismertetőjegyeket is annak karakterétől kölcsönzi: a merev és félszeg Babitsné vagy a játékos és kulturált Kosztolányiné alakja éppúgy férji citátumnak tetszik, akár az élcés Karinthy né anekdotikus svádája.

Ezt a merőben problematikus helyzetet, az alkotótárs, a feleség és az autonómiára törekvő értelmiségi nő hármasszerepkonfliktusát taglalja Borgos Anna érzékeny elemzése. Mindhárom irodalmi feleség többszörösen szerepazavart szituációban élt és működött, s e zavarok egyszerre fakadtak a női önkifejezést és jelenlétét gátló korabeli társadalmi, illetve irodalmi nyilvánosság ellenállásából, a sérülékeny sze-

mélyes lelki kondícióból (ami persze aligha függetleníthető az előbbi tényezőtől) s végül magából az írófeleség státusából, amely minden előnye és csábereje mellett részben csapdának bizonyult Török Sophie és társai számára. Az irodalomba való beházasodással ugyanis az önmegvalósításnak, az önreprezentációnak jobbadán csak korlátozott lehetősége nyílt meg az írói ambíciókkal bíró nők számára. Borgos Anna életrajzaiból nyilvánvalóvá válik, hogy éppen az írói ambíció hiánya teremtett Böhm Aranka számára kényelmesebb, frusztrációktól jóval kevésbé veszélyeztetett pozíciót a férje oldalán. Ezzel szemben Tanner Ilona, aki még írói nevét is férjének, azaz férje tagadhatatlanul öntetszelgő gesztusának „köszönhette”, valósággal vergődött a saját, remélt írói pályafutását ellehetetlenítő feleség-főpapnői szerepben. Harmos Ilona számára ugyancsak problematikusnak mutatkozott az írói kiteljesedés lehetősége, ám az ő esetében a személyes ambíció csekélyebb mértéke szerencsésen mérsékelte a lelki konfliktusokat.

Borgos könyve inkább csak utalásszerűen említi, ám figyelemre méltó tény, hogy a *Nyugat* s a folyóiratot környező irodalmi közvélemény Kaffka Margit (s tán még Lesznai Anna) kánonba emelésétől eltekintve, utóbb viszonylag kevés affinitást mutatott a női teljesítmények iránt. S bár ez aligha elválasztható a húszas-harmincas évek nemi repressziójától, az mindenesetre említésre érdemes, hogy az irodalmi-politikai ellenoldalon bizony több és nagyobb lehetőséghez jutottak egyes autonóm női alkotók. Tormay Cécile a *Napkelet* főszerkesztőjévé válhatott, vagyis olyan tekintélyes irányító poszthoz jutott, ami a *Nyugat*nál elképzelhetetlen lett volna, s az is megállapítható, hogy a *Nyugat* lanyha rokonszenvvel és az affirmatív gesztusokat jobbra mellőzve szemlélte a kor női regényíróinak hazai és nemzetközi sikereit (például Földes Jolán esetében). A jelenleg amúgy ismert, hiszen száz évvel korábban sem az új irodalom képviselői, hanem az idejétmúlt öreg verselő, a nemesi konzervatív Gvadányi József mutatta a legnagyobb megértést és nyújtott lovagiassággal elegy támogatást az akár műkedvelő nőírók számára is. (Még egy példa a női reprezentáció intuícióellenes arányaira immár a jelenkor politikai életéből: a MIÉP-nek már volt női miniszterelnök-je-

löltsje, míg ellenben...) A jelek szerint a modernitást és a professzionális színvonalat normatív szemponttá emelő (férfi)alakulatok, ha nem kicsinylik is le okvetlenül a női teljesítményeket, de a konkrét esetekben nem egykönnyen adják fel távolságtartó magatartásukat.

Borgos Anna mindazonáltal nem autonóm nőírókat kívánt vizsgálatának középpontjába helyezni, hanem tudatosan olyan életutakat keresett, ahol a külső korlátok és a személyes szerepkonfliktusok gondos pszichobiográfiai felderítése lehetett az áhított cél. Mindhárom „Nyugat-feleség” ilyen életutat járt be, s habár a portréik megrajzolásához felhasználható források éppoly különbözők, mint a három személyiség reflektáltságának mértéke, Borgos Anna rendkívül alapos munkát végzett. „*Két névvel jelölt az élet...*” – áll az idézet Tanner Iлона/Török Sophie pszichobiográfiájának élén, érzékeltetve, milyen sérüléseket szenvedett ez a személyiség a magyar irodalomba beházasodván. Am az életrajzot olvasva hamar kiderül, hogy a leendő Babitsné már házassága előtt komoly lelki és egzisztenciális problémákkal küzdött: a függés, a kiszolgáltatottság, a frusztrációk és a beteljesületlen ambíciók ösztönözték a költőfejedelemhez való közeledését, hogy utóbb e problémák egy másik szinten újratermelődjének. Borgos Anna empátiával és minztaszerű forráskezeléssel dolgozik, amikor Török Sophie leveleit, naplójegyzeteit s szépirodalmi műveit fogja vallatóra. Néhány ponton szinte már túlzásnak is hat a kutatói empátia, hiszen bármily kiszolgáltatottnak érezzük is a Babits Mihály és Szabó Lőrinc körül tébláboló fiatal nőt, a két poéta – állítólagos – megállapodását a nő sorsáról mégsem azonosíthatjuk nyugodt lélekkel a kulturális antropológia „ajándékcserejeként” (mely a „cserepartnernek” viszonyának megerősítését szolgálja, míg az aszszony pusztán tárgya az alkunak). Tanner Iлона/Török Sophie döntési szabadsága és a saját sorsáért viselt felelőssége e kérdésben éppoly megkerülhetetlen tényező ugyanis, mint ott, ahol irodalmi jelenlétének felemás, az előnyöket elfogadó s a férj tekintélyt megszenvedő problémahalmazáról kell szót ejteni. Különösen revelatív Török Sophie 1934-es HINTZ TANÁRSÉGÉD ÚR című regényének elemzése, s ha olykor rugódozik is az emberben az olvasói

ösztönén, mondván, a művet nem „csak” projekciós felületnek, de akár irodalomnak is tekinthetnénk, a pszichológiai értelmezés oly kézenfekvő, hogy teljességgel igazolja a lucidus kutatói megközelítést.

A második életrajz, Harnos Ilona pályafutásának áttekintése alkalmat teremt Borgos számára, hogy egy nagyjában sikeres megküzdési stratégiát vázoljon fel, a szerepkonfliktusok lehetőségig eredményes kezelését. Harnos esetében a házasságot megelőző személyiségfejlődés éppoly harmonikusabb jövőt ígért, mint ahogy Kosztolányival megkötött frigye is – szemben Babitsék házasesetével – több emberi, szellemi megerősítést tartogatott számára. Egészen profán módon megfogalmazva: a feleség kisebb irodalmi ambíciója, ám jobb íráskészsége, illetve a házasság érdemleges szerelmi előtörténete s a pár játékosága, humorérzéke jócskán mérsékelte Harnos szerepkonfliktusait, amelyek Babitsné esetében – s az említett pozitívumok hiányában – szinte felőrölték a személyiséget, s legalábbis megkérdőjelezték annak szuverenitását. A hasonló társadalmi, szociológiai közeg hatását tehát szerencsésen felülírták a személyes és párkapcsolati adottságok, melyeknek eredményeképpen Harnos Ilona férje halála után is képesnek bizonyult a létfenntartásra s az alkotásokkal megtámogatott önreprezentációra.

A harmadik portré Karinthy Frigyes második feleségét, Böhm Arankát mutatja, s e harmadik életrajz felvázolása komoly nehézségek elé állítja a szerzőt. Részint mert Böhm Aranka sosem folytatott szépírói tevékenységet, sosem volt alkotónő, sem pedig alkotótárs; részint mivel alakja – fájdalom! – túlnyomórészt anekdotikus. Böhm Aranka ugyanis a ma már némiképp túlfújtnak tetsző Karinthy-legenda-kör szereplője, s figuráját hiába foglalták kulcsregénybe, hiába tűnt fel megannyi visszaemlékezésben, a sok frappáns történet bizonyíthatetlenül kilúgozta a temperamentumos feleség egyéniségét. Ami megmaradt, az sajnos alig több, mint a kiállhatatlan férjnyomorító hisztérika és a férfibolondító rassz szépasszony ismert kliséje. Ebből az anyagból Borgos Annának sem sikerül komplex személyiségrajzot kanyarítania, ám nyomaiban még így is felsejlik a hásvér nő a népszerű anekdotaalak mögött.

Borgos Anna nem éri be a három „Nyugatlanság” portréjának megrajzolásával, s munkájának első harmadát a korabeli nőszerepstratégiák részleges felvázolásának szenteli. A szerző itt kedves kutatási határterületét firkáskozhat, s ha észlelhető is némi inkohérensia az első fejezetek kötetbe illesztése körül, a nőiség és a pszichoanalízis témájának boncolgatása érdemleges felismeréseket tartogat az olvasó számára. Különösen érdekes a beteg leányok s a pszichoanalízis berkeibe utóbb bebojtosítottat nyerő gyógyító nők csoportjai között felfedezhető átjárás vizsgálata, s korántsem csak azért, mivel az a férfiak (a szerelmi-szexuális viszony) révén megvalósuló értelmiségi integráció működő példáját mutatja. Érdekes, mert a női szerepkonfliktusok részleges meghaladását s egyszersmind a női tényerést mutatja, még hozzá egy olyan terepen, ahol a női lét csökkentértékűsége tudományos elmélet formáját öltötte. „*Önök e szempontból kivételek*” – idézi Borgos Sigmund Freud fordulatát, amelyet a pszichoanalízis atyja az elméletének terjesztésére szegődött lelkes nőkhöz intézett. Befogadás és elkülönítés, mozgáster és korlátozás, adományozott identitás és az alkotás lehetősége, e kettősségek nyilatkoznak meg az írófeleségek életrajzaiban is, bizonyoságul annak, hogy a pazar portrék egyediségükben is a kort rajzolják.

László Ferenc

MAI ÉS MAGYAR: PIRANDELLO

Luigi Pirandello: *Az álom valósága. Ötven novella Válogatta és szerkesztette Lukács Margit* *novan, 2007. 677 oldal, 3999 Ft*

Képzelnünk el egy koros asszonyságot erőteljesen kifestve és lenge, fiatalos öltözetbe bújva. Miként tapasztalatból mindannyian tudjuk, a szemlélő első reakciója a nevetés, amely hamar tompa mosollyal szelődül, hogy végül átadja helyét a szájalom gyomorforgató érzésének. A világgal, jelen esetben az idős nők öltözködési szokásaival szembeni elvárásaink és a valóság között feszülő durva ellentmondás ugyan-

is az egyszerű észlelés szintjén még komikusnak tűnhet, ám a látvány továbbgondolása, valamint az asszony helyzetének jó okkal feltételezhető vagy csak általunk elképzelt indítékainak mérlegelése után a szituáció egésze már inkább tragikusnak hat.

A kép és a hozzá fűzött magyarázat Pirandello 1908-ban megjelent könyvnyi terjedelmű, HUMORIZMUS című művészetelméleti esszéjében a műalkotás tárgyát és hatásmechanizmusát hivatott bemutatni. Az irodalmi mű eszerint elsősorban egy érdekes és látszólag könnyedén szórakoztató szüzséből nő ki, hogy aztán az olvasótól megkövetelt reflexió révén az elbeszél helyzet tragikuma, groteszk avagy – Pirandello kifejezésével élve – humorisztikus jellege kerekedjék felül.

AZ ÁLOM VALÓSÁGA című, Pirandello novella-terméséből most ötvenet magyarul nyújtó kötet olvasója szinte minden darab elolvasásakor meggyőződhet arról, hogy a szerző miként gondolta gyakorlattá tenni a fenti poétikát. Saját tapasztalatom általánosításaként mindenekelőtt azt mondanám, hogy a humorizmus módszerével élénk állított történetek általában a mindennapi élettől elrugaszkodott, reálsan csak a legkritikább esetben megvalósulható szituációkat festenek; egyszóval a valószerűtlenség érzését keltik. Van itt gazdag öreg professzor, aki titkos viszonyra ösztönzi fiatal és üde feleségét és egyik tanítványát (GONDOLD MEG, GIACOMINO!); fazekasmester, aki egy széttört korsót belülről kapcsos össze és benne reked (A KORSÓ); megsértett asszony, aki úgy áll boszút fértjén, hogy álmában megcsalja (AZ ÁLOM VALÓSÁGA); a teliholdas éjszakákon visszatérő rohamot kapó férfi, akinek betegségét a felesége arra használja, hogy megpróbálja visszaédesgetni egykori szeretőjét (HOLDKÓR); szabad idejét sírfeliratok megszövegezésére fordító, megözevgyült ügyvéd, aki viszonyt kezd legjobb barátja immáron szintén özevgy feleségével, és csupán azért nem akar vele törvényes frigyre lépni, mert már elkészítette mind saját, mind pedig az asszony sírfeliratát, mégpedig kinek-kinek az első hitestársa sírkövén (KÉT HITVESI ÁGY).

A felszínen kusza történetek – miként a szerző figyelmeztet – éppen valószerűtlenségük által lehetnek hű képei a felbomlott valóságnak. A NEHÉZ VÁLASZTANI című darabban a novellista narrátor egyik gyermekkori emlékét idézi,